

Samenvatting

Hoe staat de publieke sector er voor en wordt de burger goed bediend? Eenvoudige vragen waar geen eenvoudig antwoord op is te geven. Het is namelijk lastig om prestaties in absolute zin te beoordelen. In relatieve zin gaat dat beter, en daarom hebben we de prestaties van negen publieke diensten van 28 ontwikkelde landen met elkaar vergeleken voor de periode 1995-2009. De centrale onderzoeksvraag is: hoe hebben de prestaties van de publieke sector zich door de tijd heen ontwikkeld en welke relatie is er te zien tussen prestaties en ingezette middelen, productie en vertrouwen van burgers in de publieke sector.

Aanpak

Prestaties zien we als een combinatie van effecten (wat is er bereikt) en efficiency (tegen welke prijs). Effecten meten we aan uitkomsten die we zoveel mogelijk bezien vanuit het perspectief van de burger: wat merkt de burger van de publieke sector? Ook kijken we of de gerealiseerde effecten stroken met de door beleidsmakers gewenste uitkomsten. Zo kijken we bij onderwijs naar de prestaties van leerlingen en het bereikte opleidingsniveau van jongvolwassenen. Bij zorg gaat het om de gezondheidstoestand van de bevolking, bij sociale veiligheid om de criminaliteit die burgers ondervinden en bij wonen om de betaalbaarheid en kwaliteit van woningen. Daarnaast hebben we expliciet gekeken naar het vertrouwen van burgers in publieke sectoren. Onderzocht is of betere prestaties van een sector ook samengaan met meer vertrouwen van de burger in die sector.

Het proces van ingezette middelen tot gerealiseerde effecten is uitermate complex, omdat vele factoren een rol spelen. De staat waarin een land verkeert bepaalt bijvoorbeeld sterk het niveau dat de publieke sector kan realiseren: in welvarender landen zijn voorzieningen doorgaans van een hoger niveau. Daarnaast kunnen specifieke omstandigheden een rol spelen. Voor een dichtbevolkt land als Nederland is het moeilijker om doelstellingen op het gebied van het milieu te realiseren dan voor het dunner bevolkte Zweden. Bovendien zijn er verschillen tussen landen in de manier waarop de verschillende sectoren zijn georganiseerd. Denk bijvoorbeeld aan keuzes die invloed hebben op toegankelijkheid, betaalbaarheid en kwaliteit.

De relatie tussen uitgaven en effecten is indirect. Uitgaven worden gebruikt om productie te realiseren: aantallen leerlingen, aantal behandelde patiënten. Als het goed is zal de productie weer leiden tot bedoelde effecten: meer kennis en betere vaardigheden, toegenomen levensverwachting. Of dat lukt is niet tevoren al zeker en hoeft ook niet alleen het resultaat te zijn van de uitgaven en de productie zelf. Het is daarom belangrijk ook het proces tussen uitgaven en effecten in kaart te brengen om verschillen tussen landen te kunnen duiden.

Om al deze grootheden in onderling verband te kunnen plaatsen, is een heuristisch model opgezet. Door beperkingen in de data kunnen de relaties in het heuristisch model niet in onderlinge samenhang worden onderzocht. We kijken vooral naar eenvoudige correlaties tussen twee grootheden, zoals tussen uitgaven en opbrengsten. Het is niet mogelijk om uitspraken te doen over de richting (causaliteit) van de gevonden verbanden. Bovendien moeten we met indicatoren werken die de werkelijkheid vaak vereenvoudigd en partieel weergeven. Zo geldt voor de overheidsuitgaven dat huidige prestaties daar niet altijd rechtstreeks verband mee hebben, maar deels het resultaat zijn van het verleden, zoals de verouderde infrastructuur in postcommunistische landen.

Dit onderzoek is een beginpunt om de prestaties van een breed palet van publieke sectoren op structurele wijze naast elkaar te zetten. In totaal zijn negen sectoren onderzocht, die gezamenlijk het grootste deel van de publieke uitgaven bestrijken.¹ De sectoren onderwijs, zorg, sociale veiligheid en wonen zijn uitgebreid bekeken, waarbij ook aandacht is besteed aan de productie. We hebben hiervoor gebruik gemaakt van de omvangrijke gegevensbestanden van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) en Eurostat. Voor data over sociale veiligheid konden we terecht bij het *European Sourcebook* en de internationale slachtofferenquête (EU ICS). Daarnaast zijn vijf andere sectoren meegenomen: sociale zekerheid, milieu, economische zaken en infrastructuur, cultuur en participatie, en openbaar bestuur. Voor deze vijf is alleen voor 2009 gekeken naar de relatie tussen uitgaven en effecten en naar de relatie tussen effecten en vertrouwen. Voor deze sectoren moesten we regelmatig uitwijken naar andere databronnen dan die van de OESO en Eurostat, omdat die slechts beperkte informatie bieden. Voor de sectoren cultuur en openbaar bestuur was het erg lastig om geschikte indicatoren te vinden.

In dit onderzoek viel de keuze op OESO-landen omdat hun publieke sector op een enigszins vergelijkbaar niveau opereert en veel van hun gegevens onderling vergelijkbaar zijn. Een aantal OESO-landen is buiten beschouwing gebleven, bijvoorbeeld vanwege de kleine bevolkingsomvang (Luxemburg), een duidelijk lager welvaartsniveau (Mexico, Chili) of onvoldoende gegevens (Israël). De resterende 28 landen zijn ingedeeld in zeven groepen, op basis van verzorgingsstaatmodellen. De indeling is afkomstig uit Castles et al. (2010) en borduurt voort op het pionierende onderzoek op dit gebied van Esping-Andersen (1990). De noordelijke landen vertegenwoordigen het sociaaldemocratische verzorgingsstaatmodel, met een grote rol voor de overheid en universele toegang tot voorzieningen. In het liberale model van de Angelsaksische landen is de rol van de overheid veel beperkter en zijn voorzieningen met name bedoeld voor de meest behoeftigen. De continentale landen gaan uit van een corporatistisch systeem, waarin een grote rol is weggelegd voor het maatschappelijk middenveld (vakbonden, kerk) en waarin, in tegenstelling tot de sociaaldemocratische en liberale modellen, niet het individu maar het gezin (of de familie) centraal staat. De voormalige communistische landen vormen een Centraal-Europees blok met een moeilijker te typeren verzorgingsstaat, omdat het systeem nog niet uitgekristalliseerd is en overblijfselen bevat van het totalitaire systeem, gecombineerd met liberale en corporatistische eigenschappen. Het

latijnse periferiemodel van de mediterrane landen kent de overheid een kleine rol toe en legt veel verantwoordelijkheid bij de familie. In het verzorgingsstaatmodel van de Oost-Aziatische landen zijn veel voorzieningen georganiseerd via de werkgever om werknemers aan zich te binden. Daarnaast zijn er hybride landen die niet goed in een van de genoemde verzorgingsstaatmodellen passen, omdat ze elementen van meerdere regimes vertonen. Van de 28 hier onderzochte landen wordt alleen Nederland aangemerkt als hybride. De uitkomsten voor de verschillende sectoren bespreken we per landengroep, waarbij we kijken naar de relatie tussen ingezette middelen en gerealiseerde uitkomsten en het vertrouwen van burgers in de sectoren.

Nederland

Nederland weet over het algemeen goede prestaties te bereiken. Op het gebied van onderwijs, openbaar bestuur, sociale zekerheid en cultuur zijn de uitkomsten bovengemiddeld, terwijl het uitgavenniveau gemiddeld is. Op het gebied van wonen en economie zijn de uitgaven hoger dan in de meeste andere landen en dat geldt ook voor de prestaties. We moeten hierbij aantekenen dat we voor de woningmarkt alleen een beeld konden geven van de huursector, terwijl de overheidsuitgaven ook over de koopsector gaan.² De prestaties op het gebied van zorg, sociale veiligheid en met name milieu blijven in Nederland achter bij de ingezette middelen. Bij zorg ligt de gezonde levensverwachting wat lager dan in andere landen. De criminaliteit is in Nederland aan de hoge kant door onder andere de toename van geweldsmisdrijven. Vermogensmisdrijven zijn afgenomen, mede door de sterke inzet op preventie door zowel de overheid als de burgers (beveiliging van huizen). Hierin staat Nederland echter niet alleen; dit zien we ook bij andere landen. Voor een land als Nederland is het moeilijk goede prestaties te behalen op milieugebied, aangezien bijvoorbeeld de geografische omstandigheden (hoge bevolkingsdichtheid) ongunstig zijn.

Hoewel Nederland relatief goed presteert in openbaar bestuur en onderwijs, is het vertrouwen in die sectoren onder Nederlanders laag vergeleken met andere landen. Het vertrouwen in politie en justitie is daarentegen hoog, terwijl de criminaliteit hoger is dan gemiddeld. Ook in de zorg is het vertrouwen hoger dan men zou verwachten op basis van de uitkomsten. Het vertrouwen in de sociale zekerheid is iets hoger dan in andere landen, maar hier lijkt er gezien de prestaties op dit terrein sprake van enige onderwaardering. Men is kritisch over de luchtkwaliteit en daar geven de uitkomsten op het gebied van milieu ook aanleiding toe. In totaal zien we dat Nederlanders relatief behoorlijk tevreden en gelukkig zijn met hun leven. Dit komt overeen met de bovengemiddelde effecten van de publieke prestaties.

Toch zijn er verbeteringen mogelijk. De zorg, sociale veiligheid en milieu zijn al genoemd als sectoren waarin de prestaties in Nederland lager dan gemiddeld zijn. In de gezondheidszorg zien we dat Nederland nu al relatief veel geld aan intramurale verpleging en verzorging besteedt, terwijl de vergrijzing minder ver is voortgeschreden dan in

andere landen. De prestaties in het onderwijs zijn goed, maar er zijn aanwijzingen dat de kwaliteit van de docenten meer aandacht behoeft.

Noordelijke landen

Denemarken, Finland, Noorwegen en Zweden horen tot de groep noordelijke landen. Zij zijn gemiddeld behoorlijk efficiënt en bereiken in de sectoren openbaar bestuur, wonen, zorg, milieu, en economie en infrastructuur goede prestaties bij een gemiddeld niveau van uitgaven. Bij onderwijs, sociale zekerheid en cultuur liggen de uitgaven wat hoger dan in andere landen en dat geldt in het algemeen ook voor de uitkomsten. Op het gebied van veiligheid bereiken zij met gematigde uitgaven een gemiddeld veiligheidsniveau.

Hoewel de noordelijke landen zich zeker als cluster onderscheiden, zijn er per sector ook duidelijk verschillen waar te nemen. In sociale veiligheid en onderwijs doet Finland het aanmerkelijk beter dan de drie overige noordelijke landen. Denemarken presteert sterk op cultuur en participatie, terwijl Zweden er sterk uitkomt in de zorg.

Het vertrouwen in de diverse sectoren is groot in de noordelijke landen. Dit komt overeen met de goede prestaties daarin. Opvallend is dat het vertrouwen ook groot is in politie en justitie, terwijl relatief veel mensen in deze landen hebben aangegeven slachtoffer van criminaliteit te zijn geweest. Dit ligt iets anders in Zweden, waar het vertrouwen in politie en justitie lager is dan in de meeste andere landen. De Zweden zijn ook minder tevreden over de sociale zekerheid, terwijl de prestaties hier bovengemiddeld zijn. In Finland is het vertrouwen in het openbaar bestuur relatief laag terwijl de prestaties niet slecht zijn. Inwoners van de noordelijke landen zijn, vergeleken met inwoners van andere landen, over het algemeen het meest tevreden met hun leven. Net als bij Nederland komt dit overeen met de goede prestaties van de publieke sector: ook deze zijn voor de noordelijke landen het hoogst van alle hier onderzochte landen.

Oost-Aziatische landen

Japan en Zuid-Korea bereiken op de meeste terreinen zeer goede uitkomsten bij een gematigd niveau van uitgaven. Op het gebied van onderwijs, zorg en veiligheid behoren de twee zelfs tot de best presterende landen. Voor openbaar bestuur en sociale zekerheid liggen de prestaties rond het gemiddelde, terwijl de uitgaven laag zijn. Bij economie en infrastructuur liggen uitgaven en prestaties rond het gemiddelde. Alleen op het gebied van milieu blijven de uitkomsten achter bij de uitgaven.

Als we Japan en Zuid-Korea onderling vergelijken, zien we dat Japan het op het gebied van zorg en economie en infrastructuur beter doet dan Zuid-Korea. In Japan liggen daarentegen de uitgaven aan sociale zekerheid een stuk hoger, terwijl de uitkomsten op dit terrein iets lager zijn dan in Zuid-Korea.

Er is weinig bekend over het vertrouwen van Japanners en Zuid-Koreanen in de publieke sectoren. In Japan is men erg kritisch over de politie, maar zeer tevreden over justitie. Het eerste is opvallend, aangezien slechts weinig Japanners aangeven slachtoffer te zijn geweest van criminaliteit. De oordelen over luchtkwaliteit liggen rond het gemiddelde, terwijl de prestaties op het gebied van milieu daar bij achterblijven. Inwoners van Japan en Zuid-Korea zijn minder tevreden met hun leven dan inwoners van andere landen. In dit geval sluiten de (goede) prestaties van de publieke sector dus niet aan bij het ervaren geluk van de burgers.

Angelsaksische landen

De prestaties van het Verenigd Koninkrijk, Ierland, Nieuw-Zeeland, Canada en de Verenigde Staten zijn over het algemeen niet erg onderscheidend van de andere landen. Op het gebied van wonen (alleen Verenigd Koninkrijk en Ierland) zijn de prestaties beter dan in de meeste andere (niet-Angelsaksische) landen, maar het uitgavenniveau ligt ook vrij hoog. Op het gebied van sociale veiligheid blijven de resultaten van de Angelsaksische landen achter, terwijl de uitgaven aan deze sector relatief hoog zijn.

Binnen de groep Angelsaksische landen doen vooral de Verenigde Staten het op een aantal punten duidelijk slechter dan de andere landen. Men geeft beduidend meer uit aan onderwijs en zorg terwijl de prestaties achterblijven. Bij sociale zekerheid en milieu zijn zowel uitgaven als prestaties laag. Maar ook andere landen wijken op bepaalde terreinen af van het globale Angelsaksische beeld. Ierland valt op door de hoge uitgaven aan economie en infrastructuur, terwijl de uitkomsten achterblijven. Waarschijnlijk gaat het om investeringen in een relatief verouderde infrastructuur. Canada laat sterke prestaties zien op het gebied van onderwijs, terwijl in Nieuw-Zeeland de prestaties op het terrein van milieu boven de andere landen uitsteken. Net als bij Nederland spelen (in dit geval gunstige) geografische omstandigheden een rol.

Vertrouwen in politie en justitie ligt voor Angelsaksische landen rond het gemiddelde. Vertrouwen in politie is iets hoger dan gemiddeld en in justitie iets lager. Dit is opvallend, aangezien de criminaliteit vergeleken met de andere landen zeer hoog is. Ook over de luchtkwaliteit is men in Angelsaksische landen tevreden, terwijl de uitkomsten op dit gebied lager liggen dan in andere landen. Voor de andere sectoren zijn alleen gegevens beschikbaar voor Ierland en het Verenigd Koninkrijk. Die tonen soms grote verschillen. In Ierland is er veel vertrouwen in het openbaar bestuur, terwijl de prestaties niet bijzonder zijn. Voor het Verenigd Koninkrijk is dit precies omgekeerd. De prestaties van de gezondheidszorg liggen voor beide landen iets boven het gemiddelde, maar het vertrouwen is in Ierland erg laag en in het Verenigd Koninkrijk juist hoog. Het is niet goed vast te stellen waar deze discrepantie vandaan komt. In het algemeen behoren inwoners van de Angelsaksische landen, na de noordelijke landen en Nederland, tot diegenen die het meest gelukkig zijn met hun leven. In grote lijnen zien we ook hier een overeenkomst tussen goede prestaties van de publieke sector en tevredenheid met het leven.

De uitzonderlijke positie van de Verenigde Staten is opvallend, aangezien dit land zeer lage uitkomsten in de publieke sector laat zien.

Continentale West-Europese landen

De uitkomsten van de continentale landen België, Duitsland, Frankrijk, Oostenrijk en Zwitserland liggen, net als die van de Angelsaksische landen, rond het gemiddelde. België presteert op de meeste sectoren iets onder het gemiddelde, terwijl de uitkomsten voor de andere vier landen juist iets hoger zijn dan gemiddeld. Vergeleken met de Angelsaksische landen zijn de uitgaven en uitkomsten iets hoger. Op het terrein van economie en infrastructuur behalen zij met beperkte uitgaven goede resultaten. Dit geldt ook voor de sector wonen. Vooral in onderwijs presteren de continentale landen minder dan de meeste andere landen, terwijl de uitgaven op een vergelijkbaar niveau liggen. Ongunstige systeemeigenschappen van het onderwijs zorgen hier voor grote verschillen in prestaties tussen leerlingen van verschillende sociale klassen.

Zwitserland doet het beter dan de andere continentale landen in zorg, onderwijs, milieu en (samen met Duitsland) economie en infrastructuur. In totaal valt op dat de uitgaven in Zwitserland relatief laag zijn, terwijl de prestaties beter zijn dan die van de andere continentale landen. Hierin lijkt Zwitserland meer op de Oost-Aziatische landen. Wel lijkt er voor Zwitserland verbetering mogelijk in het openbaar bestuur. Hier scoort het duidelijk lager dan de andere continentale landen. Verder zijn er op deelterreinen nog wel wat verschillen waarneembaar. België blijft achter in sociale veiligheid en milieu en Oostenrijk doet het goed in sociale zekerheid.

In de continentale landen hebben burgers veel vertrouwen in de sectoren; meer dan in andere landen, zelfs als de prestaties achterblijven zoals in het onderwijs. De belangrijkste uitzondering is Duitsland, waar burgers minder vertrouwen hebben in de zorg, het onderwijs en de sociale zekerheid. De uitkomsten op deze terreinen liggen voor Duitsland ook (iets) lager dan gemiddeld. In België oordelen burgers minder positief over sociale veiligheid en luchtkwaliteit, wat aansluit bij de lagere prestaties. Inwoners van de continentale landen zijn over het algemeen vrij tevreden met hun leven, vooral de Oostenrijkers en Zwitsers. Dit oordeel sluit goed aan bij de prestaties van de publieke sector, die in het algemeen beter zijn dan gemiddeld. Uitzondering is België, waar inwoners meer dan gemiddeld tevreden zijn met hun leven, maar de prestaties van de publieke sector duidelijk minder zijn.

Centraal-Europese landen

In de Centraal-Europese landen Estland, Hongarije, Polen, Slovenië, Slowakije en Tsjechië blijven de prestaties wat achter bij de andere landengroepen, terwijl de uitgaven maar iets onder het gemiddelde liggen. Vooral in openbaar bestuur, zorg, wonen, en economie en infrastructuur zijn de uitkomsten aan de lage kant. Voor de twee laatstgenoemde sectoren zal dit waarschijnlijk te maken hebben met een gedateerde

woningvoorraad en infrastructuur. Er zijn grote investeringen nodig om op een vergelijkbaar niveau te komen met de andere landen. Een achterhaalde infrastructuur zal ook invloed hebben op de prestaties in de zorg.

De lage prestaties van het openbaar bestuur in Hongarije vallen des te meer op omdat de uitgaven aan deze sector zeer hoog zijn. Hongarije valt in positieve zin op door de goede prestaties in sociale veiligheid. Estland scoort in vergelijking met de andere Centraal-Europese landen goed op openbaar bestuur; de prestaties in onderwijs behoren zelfs tot de top. Tsjechië toont goede resultaten in sociale zekerheid vergeleken met de andere Centraal-Europese landen, terwijl Slovenië zeer sterk presteert in milieu.

Net als de prestaties is het vertrouwen in de publieke sectoren in de Centraal-Europese landen lager dan gemiddeld. Vertrouwen is vooral erg laag in sociale veiligheid en gezondheidszorg. Het opvallende is dat slechts weinig mensen in de Centraal-Europese landen aangeven slachtoffer te zijn geweest van criminaliteit. Inwoners van Centraal-Europese landen zeggen tamelijk ontevreden te zijn met hun leven. Het verschil met de andere landen (behalve de mediterrane) is hierin vrij groot. Deze uitkomst strookt met de lage prestaties van de publieke sector.

Mediterrane landen

De mediterrane landen Griekenland, Italië, Portugal en Spanje laten net als de Centraal-Europese landen ondergemiddelde prestaties zien, terwijl hun uitgaven boven het gemiddelde liggen en op een vergelijkbaar niveau zijn met de continentale landen. In openbaar bestuur, onderwijs, sociale zekerheid, cultuur, en economie en infrastructuur zijn de resultaten aan de matige kant, terwijl de uitgaven niet sterk afwijken. Voor openbaar bestuur zijn de uitgaven (met uitzondering van Spanje) zelfs vrij hoog. De ineffektieve publieke sector van de mediterrane landen wordt mede beïnvloed door de cultuur van cliëntelisme. Alleen op het gebied van sociale veiligheid liggen de uitkomsten van de mediterrane landen wat hoger dan gemiddeld, terwijl de uitgaven niet afwijkend zijn.

Binnen de groep mediterrane landen valt vooral Griekenland in negatieve zin op. Zo zijn de prestaties in openbaar bestuur, sociale veiligheid, cultuur, en economie en infrastructuur lager dan in de andere drie landen. Spanje presteert minder dan de andere op het gebied van sociale zekerheid, maar doet het wel goed in economie en infrastructuur, openbaar bestuur en cultuur.

Net als bij de Centraal-Europese landen is ook in de mediterrane landen het vertrouwen in de publieke sectoren lager dan gemiddeld. Nog een overeenkomst is dat dit aansluit bij de prestaties van de sectoren, met uitzondering van sociale veiligheid. Ook in de mediterrane landen is de gerapporteerde criminaliteit relatief laag. In Spanje is het vertrouwen in de gezondheidszorg relatief hoog, maar de prestaties zijn hier ook iets hoger dan gemiddeld. Hetzelfde geldt voor milieu in Portugal. Zoals gemeld zijn inwoners van

mediterrane landen niet erg tevreden over hun leven. Ook hier sluit deze uitkomst aan bij de lage prestaties van de publieke sector.

Conclusies

Hoewel de prestaties van de verschillende landen grote variëteit vertonen, zijn de landengroepen vrij duidelijk terug te zien. De noordelijke landen doen het in het algemeen goed, net als Japan, Zwitserland en Nederland. De mediterrane en Centraal-Europese landen doen het minder goed, net als de Verenigde Staten. Als alle landen samen worden bekeken, is er in het algemeen geen relatie te vinden tussen uitgaven en prestaties. Deze uitkomst is in eerdere studies ook al naar voren gekomen. De efficiëntie en effectiviteit van de inrichting van de publieke sector zijn belangrijker dan de hoeveelheid geld die er aan wordt besteed. Zo is de publieke sector in Griekenland vrij omvangrijk, terwijl de prestaties achterblijven. Het omgekeerde geldt voor Zwitserland. Bij het zoeken naar manieren om de prestaties van de publieke sector te verbeteren, is het beter om per sector proberen vast te stellen welke succesfactoren een rol spelen dan om hele welvaartssystemen te gaan kopiëren.

Op het niveau van de sectoren blijkt de samenhang tussen prestaties en vertrouwen van burgers zeer wisselend. Voor de helft van de sectoren is er wel een samenhang, voor de andere helft niet. Wel blijken er duidelijke verschillen tussen landengroepen te zijn. Het vertrouwen van burgers is groot in de noordelijke landen en lager in de mediterrane en Centraal-Europese landen. Bij deze landengroepen komt het vertrouwen grotendeels overeen met de prestaties. Bij de continentale landen is het vertrouwen vaak groter dan men zou vermoeden op basis van de prestaties. Voor Nederland is het beeld wisselend en lijkt er geen duidelijke relatie te zijn tussen vertrouwen en prestaties. Tenslotte zien we in het algemeen dat mensen meer tevreden zijn met hun leven in landen waar de publieke sector beter presteert. Over de causaliteit van dit verband is op basis van dit onderzoek echter geen uitspraak te doen.

De brede aanpak van dit rapport laat zien dat er meerwaarde is te behalen door publieke sectoren naast elkaar te bekijken. Zo blijkt er samenhang te zijn tussen prestaties in verschillende sectoren, maar ook komt duidelijk naar voren dat alle landen nog sectoren hebben die vatbaar zijn voor verbetering vatbaar zijn. De aanpak in dit rapport borduurt voort op het werk van Kuhry (2004) en heeft deze verbreed door het aantal sectoren uit te breiden. De keerzijde van deze verbreding is dat het moeilijk is om tot een precieze duiding van de resultaten te komen. Ook was het nog niet mogelijk de integrale aanpak toe te passen op alle sectoren. Dit rapport biedt veel aanknopingspunten voor nader onderzoek en laat ook zien dat de internationale dataverzameling voor een aantal sectoren sterk verbeterd moet worden. Dit rapport geeft een breed en redelijk compleet beeld van de prestaties van de publieke sector, waar in vervolgstudies verdere diepgang aan kan worden gegeven.

Noten

- 1 Het ontbrekende deel van de publieke uitgaven gaat vooral naar defensie, een sector die buiten beschouwing blijft omdat de effecten moeilijk te definiëren zijn op landenniveau en geschikte data ontbreken.
- 2 Voor de koopsector zijn alleen gegevens bekend over rente-uitgaven. Aflossingen blijven dus buiten beeld, waardoor geen compleet beeld van betaalbaarheid is te geven.